

українських реаліях не сприймаються як міст для подолання прірви між багатими та бідними країнами. Вітчизняні науковці наголошують на тому, що багатоманітність культур була й залишається джерелом творчих здібностей людства та підставою для його самоповаги. Щоб в умовах інтернаціонального суспільства споживання з успіхом протистояти глобальній системі стандартів й уніфікацій, ми повинні забезпечити себе повноцілним культурним потенціалом, вірою та стійким морально-духовним імунітетом власної національної ідентичності. Глобальні виклики вимагають вирішення ключових питань, які давно постали перед Україною: доларизація української економіки, а разом із нею й свідомості більшості громадян, неоколонізаторський ідеологічний вплив третьорядного західного та російського продукту на національно-культурний інформаційний простір і, нарешті, виклик Інтернету – проблема, як зазначає С. Грабовський, недооцінена й громадською думкою, й політиками, й інтелектуалами. В Інтернеті має бути потужний український сегмент і за мовою і за змістом, оскільки це сьогодні не тільки засіб спілкування та передачі інформації, а й спосіб формування людських ментальних настанов, певних світоглядних орієнтирів.

Список використаної літератури

1. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 журналістика та ін формація / Різун В. В. – К. : Просвіта, 2008. – 260 с.
2. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / [авт.–сост. В. А. Ильганова]. – Харьков : Городская тип., 2009. – 392 с.
3. Чічановський А. А. Інформаційний простір – основа інтеграційно-деінтеграційних процесів цивілізації // Публіцистика і політика : [зб. наук. пр. Вип. 1 (6) / А. Чічановський, О. Стариш / за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. А. А. Чічановського] / – К. : Грамота, 2009. — С. 7–40.
4. Шергін С. О. Політологічний дискурс глобалізації // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. / С. О. Шергін ; відп. ред. С. О. Шергін. – К. : Центр вільної преси, 2009. – С. 27–30.

УДК 316.77

А. Ю. Миколаєнко – студентка IV курсу Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв;
С. В. Жигун – кандидат філологічних наук, доцент Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

Стереотипи масової свідомості в сучасній літературно-публіцистичній критиці

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи та редагування КНУКіМ

Розглянуто стереотипи масової свідомості в літературно-публіцистичній критиці на прикладі публікацій у пресі та електронних виданнях про роман Василя Шкляра «Чорний Ворон». У статті визначено вплив стереотипних уявлень на читачів.

Ключові слова: стереотипи, літературно-публіцистична критика, колоніальні стереотипи, гендерні стереотипи.

Миколаєнко А. Ю., Жигун С. В. Стереотипы массового сознания в современной литературной критике. Рассмотрены стереотипы массового сознания в литературно-публицистической критике на примере публикаций в прессе и электронных изданиях о романе Василя Шкляра «Черный Ворон». В статье определено влияние стереотипных представлений на читателей.

Ключевые слова: стереотипы, литературно-публицистическая критика, колониальные стереотипы, гендерные стереотипы.

Mykolavenko A. Yu., Zhigun S. V. Stereotypes of Mass Consciousness in Contemporary Literary-Publicistic Criticism. The article deals with stereotypes of mass consciousness in literary-publicistic criticism for example publications in press and electronic editions about the novel of Vasyl Shklyar «Chorniy Voron». The stereotypes influence on readers have been demonstrated in the article.

Key words: stereotypes, literary-publicistic criticism, colonial stereotypes, gender stereotypes.

Постановка наукової проблеми та її значення, аналіз останніх досліджень. Літературно-публіцистичні критики, оцінюючи художню своєрідність, ідейно-естетичну вартість нових творів та виявляючи тенденції літературного процесу, часто звертають увагу на стереотипні уявлення в художній літературі. Однак критика – явище суб'єктивне й також не позбавлене стереотипів.

Явище стереотипізації дослідники вивчали, виходячи із засадничих ідей теорії комунікації (М. Бутиріна [2]), психології (О. Квас [8]), політології (У. Ільницька [6]), культурології (І. Дзюба [3]), журналістикознавства (Л. Завгородня [4]), філології (І. Іванова [5]). Однак стереотипи літературно-публіцистичної критики досі залишалися поза увагою науковців. Тому тема дослідження є актуальною в контексті теорії масових комунікацій.

Мета статті – дослідити стереотипи масової свідомості в літературно-публіцистичній критиці, з'ясувати аспекти їхнього впливу на формування читацьких уявлень про художній твір. Відповідно до мети поставлено такі **завдання** дослідження: 1) виявити стереотипи в літературній критиці; 2) визначити їхній вплив на читацьку свідомість. **Об'єкт** дослідження – критичні публікації в пресі та інтернет-виданнях про роман Василя Шкляра «Чорний Ворон». **Предмет** – стереотипи масової свідомості в літературній критиці.

У статті проаналізовано зміст п'яти публіцистичних матеріалів із фахової преси та електронних видань (газет «Літературна Україна» [1], «Українська літературна газета» [7, 10], електронних ресурсів «Літакцент» [9] і «Буквоїд» [12]).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сьогодні можна говорити про зміни щодо якості критики, ставлення до неї. Автори матеріалів усе більше вдаються до альтернативних позицій, зважаючи не на змістові, а на формальні показники. До того ж, намагаються викласти думки якомога простіше й доступніше для широкого загалу. Літературні критики активно використовують стереотипні уявлення масової свідомості, які охоплюють не істотні, а найяскравіші ознаки явища, події, риси особи, чим спрощують сприйняття читачами, усувають потребу заглиблюватися в прочитане, роздумувати над неоднозначністю.

Досліджуючи літературно-публіцистичну критику роману Василя Шкляра «Чорний Ворон», варто погодитися з Михайлом Наєнком: «Головна біда численних уже рецензій на нього, що йдеться в них переважно про «матеріал» твору, але нічого не говориться про його «зміст» [11, 4]. Тому критики використовують стереотипи, щоби спрямувати читацьке сприйняття не стільки в русло розуміння аналізованого художнього твору, скільки епатажем, безкомпромісністю та навіть надмірною агресивністю привернути увагу до матеріалу.

Зокрема, мають місце політичні стереотипи як спрощені, схематизовані, емоційно й ціннісно забарвлені уявлення про суб'єкт політики (політичного діяча, політичну партію, етнічну, расову групу) чи суспільне явище. На думку У. Ільницької, створення політичних стереотипів та їх широке використання – прерогатива ідеологів тоталітарних держав, адже лаконічний, місткий, систематично повторюваний політичний стереотип («один народ, одна країна – один вождь», «класовий ворог», «свобода, рівність і братерство») є ефективним засобом впливу на загал [6, 97–98]. За пострадянські роки в Україні досі не зникли політичні стереотипи.

«Стиль радянської преси залежав від політичної ситуації і “генеральної лінії партії”, яка визначала не лише спрямованість оцінок, а й стилістичні компоненти, рекомендовані для вжитку в газетах» [4]. Звертаючись до переоціненого періоду вітчизняної історії, книжка Василя Шкляра категорично суперечить усталеним пострадянським уявленням про період 1920-х років. Загострена увага до історичного матеріалу роману свідчить, що в сучасній критиці досі превалює стереотипне розуміння історії, зумовлене колоніальним дискурсом.

У критичних матеріалах – яскраві стереотипи про українців і українську історію. 1920-ті роки вбачають як одну з багатьох «драматичних сторінок» [9] «філософської історії» [1] «з властивою українцям традицією опору» [12]. Крім стереотипних штампів – «драматична історія» і «споковнічна традиція опору», критики роману підкреслюють приреченість українців у безвихідних ситуаціях. Сутність цього етнічного стереотипу виразно відображає останнє речення матеріалу Михайла Карасьова: «На жаль, нам, українцям, до цього не звикати...» [7]. У сприйнятті історичного матеріалу критиками відбилосся розуміння української нації крізь призму радянських уявлень, які суперечать баченню Василя Шкляра.

Для критики роману притаманна низка стереотипів, походження яких пов'язується із постколоніальним дискурсом. Як зазначає Е. Томпсон, «...Народи колишніх російських колоній переважно

зберігають мовчання... Їх надалі сприймають у парадигмі, пов'язаній з Росією, радше як об'єкти російського сприйняття, ніж як суб'єкти зі своєю власною історією, позицією та інтересами» [13, 52–53]. Тому автори критичних матеріалів неоднозначно ставляться до змін історичної розкладки, усталеної в імперському дискурсі. І, видається, із цих причин закидають письменникові однобокість зображення етнічних груп (М. Карасьов, Б. Пастух), ідеалізацію в романі повстанців (О. Купріян, Б. Пастух, О. Михед, М. Карасьов, В. Базилевський) та іронічне зображення окупантів (О. Купріян, Б. Пастух, О. Михед, М. Карасьов). Зосередженість критичної рецепції припала на «етноцентризм, що консолідує групу й одночасно здійснює руйнівну дію на міжетнічні контакти» [8]. Критики виходять із ліберального гуманізму, ігноруючи право кожної нації мати власну історію.

Богдан Пастух аналізує роман лише з ідеологічних позицій, не торкаючись естетики. Він глорифікує «Чорний Ворон» як твір, що пропонує національну візію [12], а отже ламає колоніальну стратегію замовчування національних історій. Ольга Купріян, навпаки, іронізує з «чергового варіанта національного героїчного епосу» [9]. Для неї книжка авторів не вдалася (хоча вона визнає роман як читиво «для нефілологів»), оскільки письменник хотів створити національний міф, змусити говорити те, про що тривалий час мовчали. Крім того, Ольга Купріян формує стереотип відносності: «...історія – чи не найбільш суб'єктивна наука, й кожен із нас має власний погляд на ті чи інші події» [9], по суті, заперечуючи об'єктивність фактів і потребу заглиблюватися, докопуватися до правди, формувати свою позицію на підставі знань.

Крім політичних стереотипних уявлень, у критиці роману є ще й культурологічні. Майже кожен автор, суттєво відходячи від змісту «Чорного Ворона», озирається на попередників Василя Шкляра. Йдеться передусім про класиків та їхні твори, які порушують історичну проблематику. Стереотипне порівняння із Т. Шевченком чи М. Гоголем приваблює аудиторію черговим пошуком рефренів і закономірностей у різних зрізах культури. До того ж ці уявлення дають змогу оцінювати художній твір з огляду на те, чи дорівнює письменник до класиків. Одразу в кількох матеріалах проведено ідейні паралелі між творами В. Шкляра й Т. Шевченка (Б. Пастух, О. Михед, М. Карасьов). Традицію опору підкреслено, апелюючи до творів «Гайдамаки» та «Холодний Яр». На М. Гоголя «озирається» Володимир Базилевський, зокрема йдеться про спільність інтонації й парафрази роману з «Тарасом Бульбою» [1]. Нагадування допомагають сприйняти роман Василя Шкляра в контексті не лише сьогодення, а й історії всього літературного процесу, адже критики звертають увагу на повторюваність тем, ідей, сюжетних деталей [10]. І в той же час вони спрощують оцінки, оскільки зорієнтовані на читача з мінімальною освітою, не знайомого ані з тривалою вітчизняною традицією історичної романістики, ані з іншими трактуваннями теми.

Якщо політичні та культурологічні стереотипи так чи інакше є варіативними, гендерні стереотипи – незмінні: у кожному критичному матеріалі розглянуто твір лише з позиції маскулітності, замовчуючи жіночу присутність, оминаючи можливу жіночу перспективу. З усіх аналізованих матеріалів, про присутність жіночих образів згадує лише Богдан Пастух, котрий убачає в Чорному Вороні «супермена», у якого закохані дві жінки, «готові на будь-які жертви заради нього. Одна навіть іде в монастир, але і там згодом відіграє важливу роль у порятунку героя» [12]. Тобто критик виправдовує ще один гендерний стереотип – самозречення жінки заради чоловіка як її призначення. Характерно, що жіночий погляд відсутній і в Ольги Купріян, яка відстоювала суб'єктивність сприйняття. Це свідчить про домінування маскулітної рецепції, що також демонструє явище стереотипізації.

Важливо виокремити і психологічний стереотип перебільшеного зображення волі-неволі та життя-смерті в романі. Гіперболізацію критики пояснює І. Іванова: «Динаміка створення стереотипів у межах опозиції «воля» – «неволя» найяскравіше виявляється саме в номінації соціальних аспектів життя. Також дослідниця зауважує, що «стереотипи мовної природи на позначення понять «життя» і «смерть» є стрижневими, а іноді навіть визначальними сутностями будь-якої культури – вони уособлюють онтологічні, аксіологічні та космогонічні уявлення мовців про національну мовну картину світу» [5]. У критиці «Чорного Ворона» підкреслено постають цитовані описи боїв, образи смерті із садизмом [7] та «кровопусканнями» [12], гіперболізація яких має психологічний вплив на реципієнтів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у літературно-публіцистичній критиці роману В. Шкляра «Чорний Ворон» можна виокремити політичні, зокрема етнічні, культурологічні, гендерні та психологічні стереотипи суспільної свідомості. Вони спрощують і пришвид-

шують сприйняття матеріалів читачами. Однак, попри позитивний вплив на аудиторію, стереотипи спотворюють розуміння художнього твору. Політичні стереотипи свідчать про залежність авторів критичних матеріалів від колоніальних/постколоніальних установок, що спонукають оцінювати роман відповідно до його вписаності/невписаності в імперський дискурс. Головну увагу критиків отримує трактування історії та зображення націй. Політична оцінка роману формує йому коло читачів за позаестетичним критерієм. Культурологічні стереотипи допомагають сприйняти твір у контексті не лише сьогодення, а й історії всього літературного процесу, але в той же час вони спрощують оцінки. Гендерні стереотипи применшують значення жіночого погляду на літературу. Психологічні стереотипи передають картину світу викривленою й гіперболізованою, але суттєво впливають на читачів, оскільки позначають соціальні аспекти буття.

Список використаної літератури

1. Базилевський В. Від історії – до філософської історії / Володимир Базилевський // Літературна Україна. – 2009. – № 41. – С. 5.
2. Бутиріна М. В. До питання дослідження впливу ЗМК на стереотипи масової свідомості [Електронний ресурс] / М. В. Бутиріна. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2157>
3. Дзюба І. Стереотипи сприйняття української культури / І. Дзюба // Урок української. – 2003. – № 7. – С. 53–56.
4. Завгородня Л. Сприйняття газетних стереотипів в історичному аспекті [Електронний ресурс] / Лариса Завгородня. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1050>
5. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть» : національні стереотипи та їх кореляція : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 [Електронний ресурс] / І. Б. Іванова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/342550.html>
6. Ільницька У. Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі міжкласових комунікацій / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 96–100.
7. Карасьов М. «Чорний Ворон»: наслідки одноокості / Михайло Карасьов // Українська літературна газета. – 2011. – № 2. – С. 13.
8. Квас О. В. Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 [Електронний ресурс] / О. В. Квас ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – Режим доступу : http://www.lib.org.ua/sections_load.php?s=history&id=202&start=2
9. Купріян О. Пошрамований національний епос / Ольга Купріян. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2009/11/30/poqramovanuj-nacionalnuj-epos.html>
10. Михед О. Безславні залишенці / Олександр Михед // Українська літературна газета. – 2010. – № 4. – С. 5.
11. Наєнко М. Ще про «Чорного Ворона» і вороння... / Михайло Наєнко // Літературна Україна. – № 11. – 2011. – С. 4.
12. Пастух Б. Історична естафета або Правда від 300-літнього птаха [Електронний ресурс] / Богдан Пастух. – Режим доступу : <http://www.bukvoid.com.ua/digest/2009/12/11/190426.html>
13. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон ; пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 368 с.

УДК 821.161.2-9.09

О. Л. Теребус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування і журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

До проблеми української мови та національної ідеї в публіцистиці Дмитра Павличка

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи та редагування і журналістики ВНУ ім. Лесі Українки

У статті йдеться про висвітлення проблеми української мови та національну ідею в публіцистиці Д. Павличка, його погляди й бачення розв'язання цих проблем у сучасному суспільстві.

Ключові слова: публіцистика, проблема української мови, національна ідея.